

Τίτλος μαθήματος:

Η φιλοσοφία ως θεραπεία: Ο Αριστοτέλης και οι Στωικοί για τα πάθη της ψυχής και τη θεραπεία τους. Σύγχρονες αναγνώσεις.

Μάθημα 8^ο

Στωικοί: Πεποιθήσεις και φαντασία. Το αξιολογικό περιεχόμενο των συναισθημάτων και η πρόσληψή του

Διδάσκων:

Πουλακίδας Παναγιώτης

panroulakidas@gmail.com

1. Η φαντασία στην στωική φιλοσοφία

Απόσπασμα 1

Δ.Λ. 7.54: Κριτήριον δὲ τῆς ἀληθείας φασὶ τυγχάνειν τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν, τουτέστι τὴν ἀπὸ ὑπάρχοντος, καθά φησι Χρῦσιππος ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Φυσικῶν καὶ Ἀντίπατρος καὶ Ἀπολλόδωρος.

Μετάφραση: Αυτοί (εννοείται οι Στωικοί) λένε ότι η καταληπτική φαντασία, η εντύπωση δηλαδή που πηγάζει από αυτό που υπάρχει, είναι το κριτήριο αλήθειας. Αυτό μας λέει ο Χρῦσιππος στο δεύτερο βιβλίο των Φυσικῶν του και ο Αντίπατρος και ο Απολλόδωρος.

Απόσπασμα 2

Δ.Λ. 7.46: τῆς δὲ φαντασίας τὴν μὲν καταληπτικὴν, τὴν δὲ ἀκατάληπτον· καταληπτικὴν μὲν, ἣν κριτήριον εἶναι τῶν πραγμάτων φασί, τὴν γινομένην ἀπὸ ὑπάρχοντος κατ' αὐτὸ τὸ ὑπάρχον ἐναπεσφραγισμένην καὶ ἐναπομεμαγμένην· ἀκατάληπτον δὲ ἢ τὴν μὴ ἀπὸ ὑπάρχοντος, ἢ ἀπὸ ὑπάρχοντος μὲν, μὴ κατ' αὐτὸ δὲ τὸ ὑπάρχον· τὴν μὴ τρανῆ μηδὲ ἔκτυπον.

Μετάφραση: Από τις εντυπώσεις, κάποιες είναι καταληπτικές άλλες ακατάληπτες. Οι καταληπτικές, οι οποίες (οι Στωικοί) λένε πως είναι κριτήριο των πραγμάτων, είναι αυτές οι οποίες πηγάζουν από αυτό που υπάρχει και αποτυπώνεται ακριβῶς σύμφωνα με αυτό το οποίο υπάρχει. Οι ακατάληπτες είναι είτε αυτές οι οποίες δεν πηγάζουν από αυτό το οποίο υπάρχει είτε πηγάζουν μεν από αυτό το οποίο υπάρχει αλλά δεν είναι σύμφωνες με αυτό το οποίο υπάρχει, αυτές δηλαδή που δεν είναι σαφείς και διακριτές.

Απόσπασμα 3

Σεξτος *M* 7.248: καταληπτικὴ δὲ ἐστὶν ἢ ἀπὸ ὑπάρχοντος καὶ κατ' αὐτὸ τὸ ὑπάρχον ἐναπομεμαγμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη, ὅποια οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος.

Μετάφραση: Η καταληπτική φαντασία είναι αυτή η οποία πηγάζει από αυτό το οποίο υπάρχει και αποτυπώνεται (στην ψυχή μας) σύμφωνα ακριβῶς με αυτό το οποίο υπάρχει, με τέτοιο τρόπο δηλαδή που δεν θα μπορούσε να προκύπτει από αυτό το οποίο

δεν υπάρχει.

Απόσπασμα 4

SVF II.54: Εἴρηται δ' ἡ φαντασία ἀπὸ τοῦ φωτός· καθάπερ γὰρ τὸ φῶς αὐτὸ δείκνυσι καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἐν αὐτῷ περιεχόμενα, καὶ ἡ φαντασία δείκνυσιν ἑαυτὴν καὶ τὸ πεποιηκὸς αὐτήν.

Μετάφραση: Λέγεται λοιπόν πως ο όρος φαντασία προέρχεται από το φως, όπως το φως φανερώνει και τον εαυτό του και όσα παρουσιάζονται μέσα σε αυτό, έτσι και η φαντασία παρουσιάζει τον εαυτό της και αυτό που την δημιούργησε

Απόσπασμα 5

SVF II.54: Φανταστὸν δὲ τὸ ποιοῦν τὴν φαντασίαν• οἷον τὸ λευκὸν καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ πᾶν ὃ τι ἂν δύνηται κινεῖν τὴν ψυχὴν, τοῦτ' ἔστι φανταστὸν

Μετάφραση: Το φανταστόν είναι αυτό που δημιουργεί την φαντασία, όπως το λευκό και το ψυχρό και οτιδήποτε άλλο είναι δυνατό να κινήσει την ψυχή.

Απόσπασμα 6

SVF II.54: Φανταστικὸν δ' ἔστι διάκενος ἔλκυσμός, πάθος ἐν τῇ ψυχῇ ἀπ' οὐδενὸς φανταστοῦ γινόμενον, καθάπερ ἐπὶ τοῦ σκιαμαχοῦντος καὶ κενοῖς ἐπιφέροντος τὰς χεῖρας• τῇ γὰρ φαντασία ὑπόκειται τι φανταστὸν, τῷ δὲ φανταστικῷ οὐδέν. Φάντασμα δ' ἔστιν, ἐφ' ὃ ἐλκόμεθα κατὰ τὸν φανταστικὸν διάκενον ἔλκυσμόν• ταῦτα δὲ γίνεται ἐπὶ τῶν μελαγχολόντων καὶ μεμνόντων.

Μετάφραση: Το φανταστικό είναι μία έλξη προς το κενό, μία αλλοίωση της ψυχής που δεν δημιουργείται από κανένα υπαρκτό αντικείμενο (φανταστό) με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που κάποιος μάχεται με κάτι που δεν υπάρχει ή χτυπάει με τα χέρια του το κενό. Η φαντασία έχει ένα υπαρκτό αντικείμενο (φανταστόν) ως αντικείμενο της ενώ το φανταστικό κανένα. Φάντασμα είναι αυτό το οποίο μας έλκει κατά την κενή έλξη του φανταστικού. Αυτό συμβαίνει στις περιπτώσεις των μελαγχολικών και των τρελών ανθρώπων.

Απόσπασμα 7

Δ.Λ.7.45: «Τὴν δὲ φαντασίαν εἶναι τύπωσιν ἐν ψυχῇ, τοῦ ὀνόματος οἰκειῶς

μετενηνεγμένου ἀπὸ τῶν τύπων τῶν ἐν τῷ κηρῷ ὑπὸ τοῦ δακτυλίου γινομένων».

Μετάφραση: Η φαντασία είναι αποτύπωση στην ψυχή και το νόημά της προκύπτει από το αποτύπωμα που αφήνει πάνω στο κερί ένας σφραγιδολίθος.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Οι Στωικοί δεν μετακινήθηκαν ποτέ από την θέση του Ζήνωνα η οποία προβλέπει πως η σίγουρη γνώση είναι δυνατή για τους ανθρώπους και όλοι οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να διαχωρίσουν μεταξύ καταληπτικών και αληθών-ψευδών παραστάσεων (SVF I.55, 60-61). Η θεωρία του Ζήνωνα έχει στον πυρήνα της τον ορισμό των καταληπτικών φαντασιών, ο οποίος διαμορφώθηκε από τον φιλόσοφο με τον ακόλουθο τρόπο. Καταληπτική είναι λοιπόν μία φαντασία όταν:

1. Πηγάζει από το υπάρχον (ἀπὸ ὑπάρχοντος).
2. Μας παρουσιάζει αυτό το υπάρχον ακριβώς όπως είναι (κατ' αὐτό το υπάρχον έναπομεμαγνήη καί έναπεσφραγισμένη).
3. Η οποία δεν είναι δυνατό να δημιουργηθεί από το μη υπάρχον (ὅποια οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος).

Προκειμένου να παρουσιάσουμε πλήρως την θεωρία των καταληπτικών φαντασιών πρέπει πρωτίστως να αναλύσουμε καθεμία από τις τρεις παραπάνω συνθήκες. Προκειμένου να αναλύσουμε την πρώτη συνθήκη πρέπει να αναφέρουμε μία σειρά από διακρίσεις στις οποίες προβαίνουν οι Στωικοί. Αρχικά, οι Στωικοί μιλούν για την *φαντασία* και το *φανταστόν*, το αντικείμενο δηλαδή που αποτελεί αίτιο της. Η *φαντασία* αποτελεί την λειτουργία του ηγεμονικού που σχετίζεται με την αντίληψη των εξωτερικών αντικειμένων. Το καινούργιο στοιχείο που προστίθεται εδώ είναι η φύση των αντικειμένων που είναι δυνατό να αποτελέσουν αντικείμενα της φαντασίας. Τα αντικείμενα αυτά πρέπει να είναι υλικά-υπαρκτά αντικείμενα καθώς μόνα αυτά είναι δυνατό να θέσουν σε κίνηση την ψυχή. Υπενθυμίζω σε αυτό το σημείο πως αποτελεί κεντρική στωική θέση η ιδέα πως μόνο τα υλικά αντικείμενα είναι δυνατό να αποτελέσουν αίτια μεταβολών στον κόσμο (Σενέκας, Επιστολές 117.2). Το αίτιο της φαντασίας θα πρέπει να είναι κάτι υλικό-υπαρκτό.

Οι Στωικοί επιμένουν σε αυτή την θέση καθώς στην γνωσιολογία τους εμφανίζονται και άλλες κατηγορίες αντικειμένων οι οποίες πρέπει να διαχωριστούν από το φανταστόν. Ο Χρύσιππος, όπως είδαμε στο απόσπασμα 6, αναφέρει σχετικά την

λειτουργία του φανταστικού η οποία έχει ως αντικείμενο της κάποιο φάντασμα.

Το παράδειγμα που χρησιμοποιούν οι Στωικοί είναι συνήθως το παράδειγμα του Ορέστη, ο οποίος, στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη, έξι μέρες μετά το θάνατο της μητέρας του, καταδιώκεται από τις Ερινύες, τις βλέπει γύρω του να τον κατατρέχουν, ενώ επίσης, βλέπει συχνά την αδερφή του Ηλέκτρα ως Ερινύα. Διατηρώντας τα παραπάνω ως υπόβαθρο στον ορισμό του, ο Ζήνων στην πρώτη συνθήκη εξηγεί εν' ουσία πως στην περίπτωση των καταληπτικών φαντασιών αναφερόμαστε μόνο σε περιπτώσεις όπου το υποκείμενο αντιλαμβάνεται υπαρκτά αντικείμενα. Σύμφωνα με αυτή την συνθήκη τόσο η λειτουργία του φανταστικού όσο και τα φαντάσματα αποκλείονται από τις περιπτώσεις καταληπτικών φαντασιών.

Η δεύτερη συνθήκη που παρουσιάζει ο Ζήνων αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο η φαντασία αντιλαμβάνεται το αντικείμενο της (κατ' αυτό το ύπαρχον έναπομεμαγνήνη καί έναπεσφραγισμένη). Σύμφωνα με αυτή την συνθήκη, η φαντασία μας προσφέρει πλήρη κατανόηση του πως ακριβώς είναι το αντίστοιχο αντικείμενο κάθε φορά. Ας αναλύσουμε περισσότερο την εν λόγω συνθήκη.

Κεντρική στωική θέση αποτελεί η ιδέα πως η φύση έχει κατασκευάσει με τέτοιο τρόπο τους ανθρώπους προκειμένου να είναι ικανοί να αντιληφθούν αληθώς τα αντικείμενα γύρω τους. Οι παραστάσεις έχουν μία αιτιακή ιστορία η οποία αναλύεται σε συγκεκριμένες συνθήκες που όταν πληρούνται η φαντασία είναι ικανή να μας παρουσιάσει με απόλυτη ακρίβεια το αντικείμενο της. Ο Σέξτος μας παρουσιάζει μία λίστα με αυτές τις συνθήκες. Σύμφωνα με το απόσπασμα 7.424 από το Προς Μαθηματικούς προκειμένου μία παράσταση της όρασης να είναι καταληπτική πρέπει

1. Το αισθητήριο όργανο
2. Το αντικείμενο
3. Ο τόπος
4. Το φως
5. Το ηγεμονικό

Να βρίσκονται σε φυσιολογική κατάσταση. Όπως σημειώνει σχετικά ο Frede:

«Οι εντυπώσεις έχουν μία συγκεκριμένη αιτιακή ιστορία. Κατά την πρόοδο αυτής της ιστορίας πολλά πράγματα μπορεί να πάνε λάθος. Το μυαλό μπορεί να είναι ελαττωματικό και έτσι να δημιουργεί λάθος εντυπώσεις. Στην περίπτωση της όρασης για παράδειγμα, το φως μπορεί να είναι λάθος, η απόσταση πολύ μεγάλη ή πολύ μικρή, τα αισθητήρια όργανα να μην λειτουργούν σωστά και ως αποτέλεσμα να έχουμε μία

εσφαλμένη εντύπωση. Από την άλλη πλευρά, οι Στωικοί πιστεύουν πως η φύση έχει δημιουργήσει τα πράγματα με τέτοιο τρόπο που, υπό φυσιολογικές συνθήκες, η εντύπωση που λαμβάνουμε είναι πάντα αληθής. Αν κάτω από φυσιολογικές συνθήκες κάτι μας φαίνεται πως είναι κόκκινο ή άνθρωπος τότε πράγματι αυτό που αντιλαμβανόμαστε είναι κόκκινο ή ένας άνθρωπος».

Συνοψίζοντας, προκειμένου λοιπόν μία παράσταση να είναι καταληπτική πρέπει να έχει αρχικά ως αντικείμενο ένα υλικό-υπαρκτό σώμα και κατά δεύτερον να μας αποδίδει αυτό το αντικείμενο όπως πραγματικά είναι. Προκειμένου να είναι αυτό δυνατό πρέπει να πληρούνται όλες οι παραπάνω συνθήκες που παρουσιάσαμε. Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο πως ο πρώτος ορισμός της καταληπτικής φαντασίας από τον Ζήνωνα είχε μόνο αυτές τις δύο συνθήκες, ωστόσο, η έντονη κριτική που ασκήθηκε σε αυτόν τον ορισμό από τον Σκεπτικούς τον οδήγησε στο να προσθέσει μία ακόμα συνθήκη.

1.1 Η αναλογία της κέρινης σφραγίδας και η εξέλιξη της έννοιας της φαντασίας εντός της πρώιμης στοάς

Στο στωικό φιλοσοφικό σύστημα η φαντασία αποτελεί μία λειτουργία που προσλαμβάνει άμεσα το αντικείμενο της. Για τους Στωικούς δεν υφίσταται καμία έννοια αναπαράστασης. Ενδεικτικά, ο Κικέρων χρησιμοποιούσε τον όρο θέαση (visus) προκειμένου να αναφερθεί στην λειτουργία της φαντασίας, ενώ ο Αέτιος ο Αντιοχεύς αναφέρει για τους Στωικούς και τον Χρύσειππο πως παρομοιάζουν την φαντασία με το φώς το οποίο μας παρουσιάζει τον εαυτό του και όλα τα υπόλοιπα που βρίσκονται μέσα σε αυτό.

Σύμφωνα με αυτή την ιδέα η φαντασία αποτελεί μία άμεση λειτουργία. Δεν υπάρχει εδώ καμία αναφορά σε έμμεση αναπαράσταση του αντικειμένου. Χρησιμοποιώντας σύγχρονους όρους μπορούμε να εντάξουμε την στωική θεωρία της αντίληψης στις θεωρίες του άμεσου ρεαλισμού (direct realism).

Ο τρόπος με τον οποίο το ηγεμονικό προσλαμβάνει τα αντικείμενα παρουσιάζεται από τον Ζήνωνα με τον όρο «αποτύπωση» (τύπωσις). Από την σχετική αναφορά που έχουμε στην διάθεση μας (Δ.Λ. 7.45) καταλήγουμε πως ο όρος «τύπωσις» προέρχεται από το αποτύπωμα που αφήνει πάνω στο κερί ένας σφραγιδολίθος. Αυτή η αναλογία δεν είναι άγνωστη στην αρχαία ελληνική σκέψη. Ήδη ο Πλάτων στον Θεαίτητο (191c-195d) χρησιμοποιεί την εν λόγω παρομοίωση προκειμένου να αναφερθεί στον τρόπο με τον οποίο η μνήμη αποτελεί ανάγλυφη αποτύπωση της Ιδέας στην ψυχή όπως η σφραγίδα

αποτυπώνεται στο κερί (κήρινον έκμαγεῖον). Ο όρος πιθανότατα παραμένει σε ισχύ από τότε και η αναλογία αυτή συνιστά δάνειο του Ζήνωνα από την πλατωνική Ακαδημία. Μολαταύτα, η ανάλυση της προέλευσης του όρου δυστυχώς δεν αποσαφηνίζει το νόημα του. Εντός της πρώιμης Στοάς υπήρξε διαμάχη σχετικά με την ερμηνεία του όρου «τύψεις» γεγονός που αποδεικνύει πως μάλλον ο Ζήνων δεν ανέλυσε ενδελεχώς την αναλογία που χρησιμοποίησε.

Οφείλουμε τις μαρτυρίες που έχουμε στην διάθεση μας στον Σέξτο (Μ 7.228). Σύμφωνα με τον Σέξτο λοιπόν, ο Κλεάνθης θεωρούσε πως η διατύπωση του Ζήωνα πρέπει να ερμηνευθεί κυριολεκτικά περιγράφοντας την εντύπωση ως «ένα σχήμα με εσοχές και εξοχές σαν αυτό που αφήνει η σφραγίδα στο κερί». Ο Χρύσιππος όμως εναντιώθηκε έντονα με μία σειρά από ενστάσεις στην παραπάνω ερμηνεία χαρακτηρίζοντας την ως παράλογη (Μ 7.229).

Αρχικά υποστήριξε πως δεν είναι δυνατό ούτε τα χρώματα ούτε οι οσμές να αποτυπωθούν ως εσοχές και εξοχές όπως συμβαίνει με τα σφραγίσματα πάνω στο κερί (Αλέξανδρος Αφρ. Π.Ψ. 72.5). Επιπλέον, υποστήριξε πως αν ακολουθήσουμε την ερμηνεία του Κλεάνθη τότε θα πρέπει να αποδεχθούμε πως το ηγεμονικό είναι αδύνατο να έχει περισσότερες από μία εντυπώσεις κάθε φορά, καθώς το αποτέλεσμα θα ήταν η τελευταία κάθε φορά εντύπωση να επικαλύπτει την προηγούμενη, όπως και το αποτύπωμα κάθε φορά μίας δεύτερης σφραγίδας απαλείφει το ίχνος της πρώτης (Μ 7.229).

Το τελευταίο αυτό σημείο υποδηλώνει πως ο Κλεάνθης μάλλον είχε στο νου του την εικόνα του αποτυπώματος που χαράζεται πάνω σε μία κέρινη πινακίδα και όχι την πλατωνική εικόνα της κέρινης μάζας. Είναι αλήθεια πως ενώ η κέρινη μάζα είναι δυνατό να δεχθεί παραπάνω από ένα αποτυπώματα, η κέρινη πινακίδα μπορεί να δεχθεί μόνο ένα αποτύπωμα κάθε φορά. Με βάση αυτή την διαπίστωση δεν είναι παράλογη η παρομοίωση της εντύπωσης με εγχάραξη σε μία κέρινη μάζα αλλά με την αποτύπωση σε μία περιορισμένη επιφάνεια από κερί που μπορεί να δεχθεί μόνο ένα αποτύπωμα τη φορά.

Ο Χρύσιππος όμως συνεχίζει την κριτική του στοχεύοντας να απορρίψει εντελώς την θέση του Κλεάνθη και αναφέρει ότι είναι αδύνατο πάνω σε ένα σώμα τόσο αιθέριο όσο η ψυχική πνοή να χαραχθεί ένα αποτύπωμα. Ισχυρίζεται δηλαδή πως κάτι τόσο ανάερο όπως η ψυχική πνοή δεν είναι δυνατό να συγκρατεί κάποιο αποτύπωμα όταν σώματα πιο πυκνά, όπως για παράδειγμα το νερό, δεν είναι δυνατό να κρατήσουν το αποτύπωμα μίας σφραγίδας (Σέξτος Μ 7.374).

Κατά τον Χρύσιππο η φαντασία δεν πρέπει συνεπώς να κατανοηθεί ως αποτύπωση αλλά αντίθετα ως αλλαγή κατάστασης στην ψυχή (*αλλοιώσις, έτεροιώσις*), ανάλογη με την διατάραξη που παθαίνει ο αέρας «όταν φωνάζουν πολλοί άνθρωποι ταυτόχρονα και δέχεται έτσι αμέτρητα και διαφορετικά πλήγματα μαζί, που σημαίνει και πολυάριθμες επίσης διαταράξεις» (Σέξτος Μ 7.230). Ο ήχος κατά τους Στωικούς είναι αέρας που πλήττεται και διαταράσσεται η έντασή του. Αναλόγου τύπου αναταράξεις παθαίνει και η ψυχική πνοή από τις εντυπώσεις που λαμβάνει από τα αντικείμενα. Όπως μπορούμε να ακούσουμε πολλούς ήχους την ίδια στιγμή έτσι μπορούμε να σχηματίσουμε πολλές εντυπώσεις την ίδια στιγμή. Επιπλέον, ο ήχος αποτελεί για τους Στωικούς μία δόνηση που μεταδίδεται σφαιρικά. Προς την ίδια κατεύθυνση, μιλώντας για την φαντασία ο Χρύσιππος χρησιμοποιεί μία νέα αναλογία, αυτή της εικόνας «του νερού που κυματίζει σε μια δεξαμενή κατά κύκλους όταν πέφτει σε αυτήν μία πέτρα» (Δ.Λ. 7.158). Ο Χρύσιππος, λοιπόν, ερμηνεύει τη φαντασία ως κύμα που διαχέεται από τα αισθητήρια όργανα προς το ηγεμονικό. Αυτό το κύμα μεταφέρει μέσα του μία συγκεκριμένη ποιοτική αλλοίωση (*λεκτόν*) που συνέβη στα αισθητήρια όργανα κατά την διαδικασία της εντύπωσης. Συνεπώς, η ερμηνεία του Χρύσιππου ενέχει δύο στοιχεία. Από την μία πλευρά, η φαντασία κατανοείται ως κύμα ψυχικής πνοής. Από την άλλη πλευρά όμως αυτό το κύμα ψυχικής πνοής μεταφέρει μία συγκεκριμένη ποιοτική αλλοίωση προς το ηγεμονικό (*λεκτόν*). Η μνήμη, με τη σειρά της, δεν συγκρατεί όλο το κύμα της ψυχικής πνοής αλλά αντίθετα μόνο το περιεχόμενο του, την εκάστοτε δηλαδή ποιοτική αλλοίωση. Όπως ακριβώς το αυτί μας δεν συγκρατεί τον αέρα μέσα στον οποίο κινείται ο ήχος, αλλά μόνο τον εκάστοτε ήχο που ακούει, έτσι και η μνήμη συγκρατεί μόνο την εκάστοτε ποιοτική αλλοίωση (*λεκτόν*) και όχι το κύμα της ψυχικής πνοής, το μέσο δηλαδή που μεταβιβάζει αυτή την ποιοτική αλλοίωση από τα αισθητήρια όργανα έως το ηγεμονικό.

Συμπερασματικά, τόσο η ερμηνεία του Χρύσιππου, η οποία φαίνεται ότι επικράτησε στις τάξεις της στωικής σχολής, όσο και αυτή του Κλεάνθη, παρόλες τις σημαντικές διαφορές τους, αντιλαμβάνονται την φαντασία ως άμεση επαφή με το αντικείμενο που την δημιουργεί. Και στις δύο περιπτώσεις είναι σαφές ότι οι Στωικοί δεν είχαν στο νου τους μία αναπαραστατική θεωρία της αντίληψης αλλά αντίθετα μία άμεση-αιτιακή θεωρία της αντίληψης κατά την οποία η εκάστοτε εντύπωση δημιουργείται αιτιακά από ένα συγκεκριμένο αντικείμενο κάθε φορά. Επιπλέον, η ίδια η φαντασία, όταν λειτουργεί σωστά, είναι ικανή να προσλάβει αυτό το αντικείμενο όπως πραγματικά είναι και να μεταφέρει με απόλυτη ακρίβεια αυτή την γνώση στο ηγεμονικό.

2. Η αξιολόγηση ως συστατικό στοιχείο των συναισθημάτων

Όπως στην περίπτωση του Αριστοτέλη έτσι και στην περίπτωση των Στωικών, κύριο χαρακτηριστικό των συναισθημάτων αποτελεί η αξιολόγηση. Όπως είδαμε στο προηγούμενο μάθημα κάθε συναίσθημα αποτελείται από μία αξιολογική κρίση σύμφωνα με την οποία αποδίδουμε αξία σε κάποια εξωτερικό αντικείμενο ή κάποια κατάσταση πραγμάτων. Όπως και στην περίπτωση του Αριστοτέλη λοιπόν είναι δυνατό η λειτουργία της αξιολόγησης να κατανοηθεί με δύο τρόπους:

Κρισιοκεντρικές θεωρίες των συναισθημάτων: Οι κρισιοκεντρικές θεωρίες δέχονται ότι τα συναισθήματα ως στοιχεία του χαρακτήρα μας ταυτίζονται με ένα σύνολο από πεποιθήσεις που το υποκείμενο αποδέχεται ως αληθείς. Αντίστοιχα, το κάθε επιμέρους συναισθηματικό επεισόδιο αποτελεί μία επιμέρους κρίση αναφορικά με την συγκεκριμένη κατάσταση πραγμάτων που βιώνει εκείνη τη στιγμή το υποκείμενο.

Εφαρμογή στην περίπτωση της στωικής φιλοσοφίας: Όπως είδαμε στα αποσπάσματα όπου μελετήσαμε τα συναισθήματα, οι Στωικοί αναφέρονται στις πεποιθήσεις που ο κάθε άνθρωπος κατέχει και τον οδηγούν να αξιολογεί τα πράγματα με συγκεκριμένο τρόπο.

Παράδειγμα: Ο φόβος του Γιώργου για τα σκυλιά ταυτίζεται και πηγάζει από την αξιολογική του πεποίθηση πως “τα σκυλιά είναι επικίνδυνα” την οποία αποδέχεται ως αληθή. Έτσι, κάθε φορά που ο Γιώργος βρίσκεται αντιμέτωπος με έναν σκύλο προβαίνει σε μία επιμέρους αξιολογική κρίση η οποία του δημιουργεί φόβο.

Προβλήματα κρισιοκεντρικής ερμηνείας της αξιολόγησης

1. Τα συναισθήματα στην περίπτωση των ζώων: Οι Στωικοί σημειώνουν πως όχι μόνο οι άνθρωποι αλλά και τα ζώα είναι δυνατό να βιώσουν πάθη. Εάν όμως η αξιολόγηση η οποία όπως είδαμε αποτελεί κεντρική λειτουργία για να βιώσει κανείς ένα συναίσθημα πρέπει να κατανοηθεί ως “ερμηνεία μιας παράστασης με βάση τις πρότερες πεποιθήσεις μας” τότε πως είναι δυνατόν τα ζώα, τα οποία δεν μπορούν να δημιουργήσουν πεποιθήσεις καθώς δεν έχουν τη ικανότητα του λόγου, να βιώνουν συναισθήματα;

2. Η περίπτωση των απείθαρχων συναισθημάτων: Απείθαρχα συναισθήματα ονομάζονται τα πάθη που συνεχίζουν να βασανίζουν τον κάτοχό τους παρόλο που δεν υπάρχουν σχετικές πεποιθήσεις προκειμένου να τα δικαιολογούν.

Παράδειγμα: Ο Παναγιώτης φοβάται τις ακρίδες ενώ γνωρίζει πως οι ακρίδες είναι ακίνδυνες και δεν μπορούν να τον βλάψουν.

Εάν η αξιολόγηση ως συστατικό στοιχείο των συναισθημάτων πρέπει να κατανοηθεί ως “ερμηνεία μιας παράστασης με βάση τις πρότερες πεποιθήσεις μας” τότε πως είναι δυνατόν να εξηγηθούν με βάση αυτό το μοντέλο τέτοιου τύπου συναισθήματα από τη στιγμή που δεν υπάρχουν σχετικές αξιολογικές πεποιθήσεις που να δικαιολογούν την αξιολόγηση μας?

Αντιληπτικές θεωρίες των συναισθημάτων: Οι αντιληπτικές θεωρίες των συναισθημάτων δέχονται ότι τα συναισθήματα αποτελούν τρόπους με τους οποίους βλέπουμε τα αντικείμενα και τον κόσμο γύρω μας.

Εφαρμογή στην στωική φιλοσοφία: Όπως είδαμε στην αρχή του μαθήματος οι Στωικοί υποστηρίζουν πως η καταληπτική φαντασία αποτελεί το βασικό κριτήριο αλήθειας με βάση το οποίο μπορούμε να αντιληφθούμε τα πράγματα γύρω μας. Ως εκ τούτου κάποιοι σχολιαστές υποστηρίζουν πως και στην περίπτωση των συναισθημάτων οι αξιολογήσεις αποτελούν αναγκαία ένα αντιληπτικό φαινόμενο.

Παράδειγμα: Ο φόβος του Γιώργου για τα σκυλιά σημαίνει πως ο Γιώργος βλέπει τα σκυλιά ως επικίνδυνα. Έτσι, όταν βλέπει ένα σκυλί να κινείται προς τα πάνω του βλέπει πράγματι κάτι επικίνδυνο να κινείται προς το μέρος του και αυτό του δημιουργεί βαθύ φόβο.

Προβλήματα αντιληπτικής ερμηνείας της αξιολόγησης

1. Μία τέτοια ερμηνεία φαίνεται διαισθητικά παράξενη: Πράγματι, το να ισχυριστεί κανείς πως η διαδικασία της αξιολόγησης αποτελεί ένα αντιληπτικό φαινόμενο αποτελεί μία θέση η οποία ακούγεται παράξενη στα αυτιά του μέσου ανθρώπου. Βλέπουμε χρώματα, σχήματα, αντικείμενα αλλά πως είναι δυνατό να βλέπουμε

αξιολογικά κατηγορήματα; Τι ακριβώς σημαίνει βλέπω το καλό και το κακό στον κόσμο γύρω μου; Προκειμένου να απαντήσουν σε αυτό το ερώτημα οι υποστηρικτές της αντιληπτικής θεωρίας της αξιολόγησης θα πρέπει να μας παρουσιάσουν κάποιο επιχείρημα το οποίο αποδεικνύει πως τα ηθικά κατηγορήματα είναι πράγματι μέρος του κόσμου.